

Ульянова К. М., Безносова А. С. Національно-світоглядні особливості часопису «Харьковский Демокрит»
// Соціальні комунікації: теорія і практика :
наук. Журн. [наук. 1ед.. Г.Я. Холод та О. М. Холод].
– Т. 1. – К. : МЦД СК «Комтека», 2015. – С. 263 – 271.

Ульянова К. М., Безносова А. С.

(м. Старобільськ, Луганська обл., Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПISУ «ХАРЬКОВСКИЙ ДЕМОКРИТ»

У статті розкриті особливості національного світогляду українського народу на матеріалі сатиричного журналі «Харьковский Демокрит»; визначена його цінність як в історії регіональної журналістики, так і в загальноукраїнській системі журналістики національного призначення.

Ключові слова: «Харьковский Демокрит», журнал, періодика, національні особливості, українці.

The article reveals the features of the national worldview of the Ukrainian people on the material of satirical journal "Kharkov Democritus"; explored its value in the history of both regional and Ukrainian system of journalism, national destination.

Keywords: «Kharkov Democrit», magazine, periodicals, national characteristics, Ukrainian.

Автентичне й неповторне начало історико-культурного відображення особливостей світогляду певного етносу криється в його національному гуморі. Саме цим каналом комунікації користується й українська нація для вираження свого ставлення до навколишнього світу й подій сучасності, демонструючи тим самим багатогранність свого самобутнього темпераменту.

Предметом нашого наукового дослідження є виявлення національної своєрідності українського світогляду на матеріалі сатиричного журналу «Харьковский Демокрит» – первістка історії вітчизняної журналістики, спеціалізованого на представленні гумористично-сатиричних текстів. Тож науковим *об'єктом* послужили тексти згаданого вище часопису.

Актуальність теми розвідки позначена необхідністю всебічного й багатогранного наукового аналізу історичних явищ української минувшини, які мають непересічний вплив на сучасний стан медіадосліджень. У цьому відношенні вивчення «Харьковського Демокрита» як першопрохідця в історії східноукраїнської журналістики має стратегічне значення, адже саме він став плідним ґрунтом для подальшого розвитку літературно-сатиричного спрямування українських часописів.

Заявлена проблема окремо не досліджувалася, однак певні штрихи до її аналізу все ж таки знаходимо у вітчизняній історіографії. Так, пресознавець І. Михайлин у монографії «Нарис історії журналістики Харківської губернії 1812–1917» слушно наголосив на головній ідеї часопису, убачаючи її в «утвердженні природності людської моралі, запровадженні в читацьку свідомість просвітницького варіанту народності, самоцінності простонародності, як незіпсутої цивілізацією, ідилічної основи суспільного та індивідуального буття» [4, с. 19–20]. Учений стверджує, що з просвітницького ідеалу простонародності, потягу до незасміченої цивілізаційними нашаруваннями природи виростала й проукраїнська орієнтація часопису [4, с. 19–20]. Міркування автора викликає наукове зацікавлення у здійсненні глибокого текстологічного й жанрово-стилістичного аналізу творів, розміщених до «Харьковського Демокрита», з метою виявлення світоглядних позицій українства й розкриття його типових національних рис.

Діаспорний учений А. Животко короткий розділ загальновідомої «Історії української преси» присвячує розгляду «Харковського Демокрита», побіжно згадуючи лиш окремі твори часопису, такі як «Поема про Харька», «Утаїда», «Песнь Семейству» [3, с. 45–46], не вдаючись до їх глибинного аналізу.

У журналі «Бурсацкий спуск» охарактеризовано «Харьковский Демокрит» як «перший журнал взагалі, до того ж єдиний сатирично-гумористичний в першій половині XIX сторіччя», який торкався питання про задачі та види сатири: «Справжня сатира (на думку авторів «Харьковського Демокрита» - авт.), - не може бути безпредметною, вона викриває суспільні

вади, недоліки реальних людей». [2, с. 1]. Тому вже в першому номері журналу можна помітити соціальне спрямування гумору В. Масловича.

Аналіз історіографії нашого дослідження дає право стверджувати, що «Харьковский Демокрит» потребує глибокого текстологічного аналізу, дослідження особливостей відображення національного характеру й світогляду українців перших десятиліть ХІХ ст., а також виявлення його історико-культурної цінності в загальноукраїнській історії періодики. Дослідження цих аспектів і є пріоритетними завданнями пропонованої студії.

Цілком природно, що особливості таланту й світогляду засновника-редактора будь-якого видання позначаються на характері функціонування його часопису. Початки літературної й видавничої діяльності майбутнього редактора «Харьковского Демокрита», вихідця із Чернігівщини Василя Масловича, пов'язані зі вступом до потужного на той час культурного осередку Харківського університету. Пройшовши школу журналістики в «Харьковском еженедельнике», В. Маслович вирішив започаткувати власне сатиричне видання на зразок петербурзького «Демокрита», додавши в назву топонім «Харьковский», де й залишив певний творчий спадок: поеми, байки, поезії тощо. Проте дослідники його творчості, зокрема І. Л. Михайлин, відзначають слабкість його літературного таланту, що разом із зовнішніми обставинами, визначило непопулярність та короткочасність існування згаданого журналу.

Усвідомлюючи необхідність детального наукового розгляду складових елементів журналу, маємо на меті розчленувати текст на окремі структурні компоненти, визначивши історичну й журналістську вартість кожного із них у процесі духовно-культурного самоствердження східноукраїнського народу.

Кожен номер «Харьковского Демокрита» відкривається текстом В. Масловича «От издателя», котрий загальними рисами нагадує розповсюджений нині жанр редакторської колонки (у радянську добу він іменувався передовою статтею). Описуючи загальне спрямування журналу, редактор окреслює географію його автури, сповіщаючи свої наміри друкувати твори, «но только коих сочинители принадлежат нашему же краю» [5, с. 3],

формуючи таким чином фундамент концепції журналу. Позиціонування редактора як головної фігури видання, що організовує та скеровує його діяльність, проводить підбір художніх матеріалів згідно з політикою часопису й водночас афористичність, повчальний характер мовлення, злободенність авторських суджень указують на відголоски публіцистичності змісту твору. Використання такого жанру в ранніх зразках журналістських творів пояснюється й психологічними факторами – особливостями ментальності українського читача, якому важливо почути авторську характеристику чи роз'яснення, щоб порівняти з власною або ж сформувану свою шкалу оцінок [1, с. 118–129].

Історична поема «Основание Харькова», опублікована в першому номері часопису, на думку І. Л. Михайлина, має велику наукову й історичну цінність, адже є другим українським художнім зразком, написаним живою народною мовою (після творів І. Котляревського) на території підросійської України [4, с. 20]. До того ж твір є практичним виявом концепції часопису, який був викладений В. Масловичем у передовій статті-зверненні «От издателя», що виражається в присутності в тексті виразного краєзнавчого аспекту. Історичне обґрунтування заснування Харкова було вписано в художнє обрамлення задля надання йому живої фольклорності, природності, образності, що сприяло створенню яскравого колориту тогочасної доби. Соціокультурна аура твору розкривається на рівні опису побуту, звичаїв і традицій простого люду. Згадати хоча б сцену побачення Галки з Яковом під дубом, що є типовою національною картиною вираження проявів кохання як у народному, так і в авторському українському письменстві [5, с. 6].

Досить яскраво у творі зображено мотив соціальної нерівності, поширений в тогочасній українській поетичній творчості, що виявляється в специфіці відображення поглядів українців на глибоку соціальну проблему: «Хто іміє добру душу, не богат хіба?» [5, с. 7], – переконливо запевняє Галка, виражаючи свою прихильність до простої праці, а не до погоні за багатствами.

Виразне звернення до історії боротьби української держави з поневолювачами можна простежити в словах Харька: «Поезжай-ка в Ахмечеть, // где Татарський Хан живет – // с бороды его мне мерзкой // вырви пук волос» [5, с. 11]. Народна пам'ять навечно зберегла відомості про суворі історичні часи, коли монголо-татарська навала стала катастрофічним явищем для Київської Русі, значно уповільнила її економічний та політичний розвиток, загальмувала державотворчі процеси, спричинила демографічну кризу. Ураховуючи тривалість цієї події, можемо припустити, що вона заклала в українській ментальності образ Татарського Хана як серйозного ворога, а сама національність монголів етнічно протиставляється українській. Можливо, саме це стало авторським критерієм вибору в якості головного антагоніста твору Татарського Хана.

Цікавою й неординарною видається байка «Ласточка и Колокол» з розділу «Байки», у якій яскраво проглядається алюзія до тогочасного стану журналістики, де Дзвін, як уособлення підконтрольної царській владі преси, дзвонить за розпорядженням дзвонаря, бо той «... за длинный мой язык всегда насильно тянет» [5, с. 19], таким чином примушуючи усіх оточуючих слухати. Тут можемо навести численні паралелі до історичних фактів розвитку української преси минулого: інформаційний простір підросійської України повністю керувався імператорським центром, згодом, це тотальне пригнічення українського друкованого слова продовжила партійно-радянська ієрархічна пропагандистська система. У свою чергу, Ластівка у творі, при деякому абстрагуванні від його сюжету, може бути сприйнята як преса вільна, але така, що не має ні державної, ні народної підтримки. Так, через брак належної освіти тогочасні друковані періодичні здобутки сер.-кін. ХІХ ст. не знаходили відгуку широкої аудиторії. Не маючи будь-яких зовнішніх чинників, які б штовхали головну героїню байки до публічного вираження власних думок, вона керується внутрішніми силами, тобто прагненням до свободи думки і слова, виражаючи особисті наміри, не нав'язані оточуючим середовищем.

Питання Дзвону, поставлене в останньому рядку твору, є доволі символічним: «А ты, глупонь, зачем ты подымаешь крик, // Ужели и тебя кто тянет за язык?» [5, с. 19]. Повністю підконтрольний дзвонареві (тобто владі), головний герой твору не визнає протестних настроїв Ластівки, яка почала «піднимать крик» не з чиєїсь указки, а задля вираження власних інтересів. Таким чином, засобами гострої суспільно-політичної сатири й алегорії у творі, на під текстовому рівні можна простежити тенденції розвитку тогочасної української журналістики: проблеми свободи слова (засудження інакомислення й вільнодумства), дуалістична природа функціонування (поділ на офіційно-урядові та відносно вільні громадські видання), залежність від влади тощо.

У розділі «Епіграми» виразно проглядається мистецька, релігійна й соціальна проблематика. Так, у епіграмах «Федул» та «На худых стихотворцев» наявні мотиви висміювання графоманства й бездарності тогочасних авторів, а в «Уверенности» зачіпається тема пияцтва й розгульного життя. В епіграмі «Арист» підноситься проблема чесності в торгівлі. Цікавою із цього погляду є також епітафія «Секретарю» – гостра сатира на тогочасний бюрократизм і незмірно зростаючу кількість чиновників. Актуальні соціальні питання подаються у виразному гумористичному контексті, демонструючи тим самим схильність народу до викриття власних вад.

Відділ прози «Харьковского Демокрита» представлений творами «Утешение для несчастных, родившихся 29 февраля», перекладений з німецької Р. Гонорським, і «Разговором между мертвецами и Меркурием», де помічаємо яскраву публіцистичну манеру викладу змісту. Так, перший із них зорієнтований на гумористичному описі безпорадного становища людей, які народились 29 лютого, а також висловлені рекомендації для «нешасних», коли їм варто святкувати свій день народження, з вельми точними часовими розрахунками. На перший погляд малозначній ситуації, яка має просте рішення, приділено надзвичайно багато уваги. У цьому спостерігається авторський задум: прискіпливий і детальний розгляд проблеми є засобом комічного, адже «Сізіфова праця» може бути завуальованою відсилкою до тогочасного

суспільного становища, коли перенасиченість бюрократією й залежністю від прямих розпоряджень влади зумовлювала надзвичайну складність у вирішенні найпростіших побутових питань. До того ж прискіпливість і скрупульозність розкриття проблеми святкування дня народження (у кінці твору навіть уміщена детальна схема часових рекомендацій для святкування у відповідності з роком і періодом доби народженого) пояснюється ментальними особливостями нашого народу. За давнім християнським звичаєм ім'я кожній дитині давалося на честь святого, у чий день вона народилася, тому день народження кожного українця співпадав з іменинами й передбачав вшанування відповідного угодника – участю в богослужінні, покаянні в гріхах, проповіді тощо. Традиція святкування цього дня важлива й тим, щоб виховувати дружні стосунки в українському товаристві, що має також виразний національний ґрунт. Саме цими факторами й пояснюється важливість згаданої вище публікації – виключення можливої відсутності знаменної дати людини в переліку обрядових українських свят.

У відділі «Суміш» переважають ліричні вірші, частину з яких складає інтимна лірика, що зазвичай містить гумористичний підтекст про складність особистісних стосунків між чоловіком та жінкою. Твори цього відділу загалом торкаються вічних тем любові й взаємовідносин між людьми, що завдяки рисам публіцистичності, основними серед яких є логічність, полемічність суджень, виразна присутність авторської думки в тексті, забезпечує їх актуальність.

Яскравий алегоричний зміст простежується у творі «Воззвание к женщинам», де в образі похилої людини уособлюється страждання й втома від нещасливого кохання. Однак уже в самому хремотонімі простежується натяк на агітаційний зміст – привернення уваги жіночого кола читачів, заклик до гендерних проблем того часу. Велику кількість «Воззваний» також спостерігаємо в назвах газетних матеріалів більш пізнього періоду інформаційного розвитку, – комуністично-радянської доби, – які мали велику прагматичну мету, адже зверненість таких заголовків до особистості реципієнта є більш яскравою й виразною, ніж у тексті самого твору. Тогочасний

патріархальний устрій породжував значну національну проблему визначеності жіночої особистості в суспільстві, адже з давніх-давен українська жінка-мати як берегиня роду є основою загальнолюдської моралі українського народу, його невмирущою духовною цінністю.

Таким чином, стислий текстологічний аналіз сатиричного часопису «Харковский Демокрит» дав змогу виявити особливості вираження української, точніше, слобожанської, ментальності. У гострому сатиричному ключі висвітлені явища соціального характеру (побутові зіткнення інтересів, різноплановість сприйняття оточуючої дійсності тощо), які не втратили актуальності й до цього часу. Не дивлячись на невисокий авторитет видавця-редактора аналізованого журналу В. Масловича в науковій оцінці сучасних пресознавців, усе ж таки вважаємо «Харковский Демокрит» визначним явищем в історії української журналістики, яке сміливо виявило свою національну глибину й соціальну значущість в утвердженні етнокультурних цінностей українського народу. Оцінюючи розвиток «Харьковского Демокрита» на загальному тлі східноукраїнської преси того часу, відзначаємо його достатньо широку типологічну диференційованість, самобутність молодих талантів Слобожанщини та їх стремління до здобуття високих суспільних пріоритетів, самостійності духовно-культурного й суспільно-політичного прогресу. Аналіз особливостей національного світогляду вітчизняної періодики є перспективним напрямком для подальших наукових розробок.

Література

1. Галич В. М. Жанрово-стилістичні особливості авторської колонки / Щоб слово жило...: монографія. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – С. 118 – 129.
2. Бурсацкий спуск, - №1, 1992. – URL: Режим доступу: <http://kharkov.vbelous.net/demokrit.htm>. - Дата звернення: 03.12.2014.
3. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст. – біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 362 с.

4. Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812-1917. – Харків : Колорит, 2007 . – 366 с.

5. Харьковский демокрит: Тысяча первый журнал. Месяц январь. - Х. : Типография Харьковского университета, 1816. - 62 с. – URL: Режим доступа: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/321>. - Дата звернення: 03.12.2014.